

هفتمین همایش ملی بنیاد علمی قانون یار

همایش پژوهش های علمی علوم اسلامی و انسانی در عصر نوین

بنیاد علمی قانون یار - آموزش و پرورش استان کرمانشاه - واحد پژوهش سپاه پاسداران (با همکاری و حمایت معنوی دانشگاه رازی، دانشگاه آزاد، دانشگاه فرهنگیان، دانشگاه پیام نور کرمانشاه، دانشگاه علمی و کاربردی، جهاد دانشگاهی واحد کرمانشاه، دانشگاه صنعتی کرمانشاه، بنیاد شهید و سازمان ارشاد و

سر دبیر علمی و مسئول برگزاری همایش: دکتر بهنام اسدی (نماینده مقالات در پایگاه های ملی و بین المللی)
تاریخ برگزاری همایش: ۸ اسفندماه ۱۴۰۳ شماره مقاله: ۲۸/۶۸۷۰۲ رده بندی کنگره: ب ۵۶/۶۷۷۷

جنگل های بلوط هورامان

(کاربردهای دارویی، میراث فرهنگ و توسعه پایدار)

لیلا محمود زاده^۱

دبیر زیست شناسی ناحیه ۲ کرمانشاه

چکیده

جنگل های بلوط هورامان بخشی ارزشمند از زیست بوم زاگرس و از عناصر مهم طبیعی و فرهنگی منطقه هورامان به شمار می روند. این جنگل ها علاوه بر نقش اساسی در حفظ تنوع زیستی، منابع آب و خاک و تعادل اکولوژیکی منطقه، در شکل گیری شیوه زندگی، معیشت و فرهنگ جوامع محلی نیز نقش داشته اند. در میان ظرفیت های این زیست بوم، استفاده سنتی از گونه های گیاهی و به ویژه بلوط در درمان برخی بیماری ها و تأمین بخشی از نیازهای دارویی و معیشتی جوامع محلی، جایگاه قابل توجهی دارد. مطالعات جدید مردم گیاه شناسی در هورامان نیز گستره قابل توجهی از دانش بومی درباره استفاده درمانی از گیاهان منطقه را مستند کرده و گونه هایی از جنس بلوط را در شمار گیاهان مورد استفاده محلی قرار داده اند.

پژوهش حاضر با هدف بررسی جایگاه جنگل های بلوط هورامان از سه منظر کاربردهای دارویی، میراث فرهنگی و توسعه پایدار انجام شده است. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و با استفاده از مطالعات کتابخانه ای، منابع علمی، اسناد مرتبط با میراث فرهنگی و مطالعات

^۱ Laila.yahag@gmail.com

مردم گیاه‌شناسی، ابعاد مختلف موضوع مورد بررسی قرار گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که دانش سنتی مرتبط با گیاهان دارویی و شیوه‌های بهره‌برداری از منابع طبیعی، بخشی از میراث ناملموس جوامع محلی هورامان محسوب می‌شود و انتقال این دانش میان نسل‌ها می‌تواند در حفظ هویت فرهنگی منطقه مؤثر باشد. از سوی دیگر، بهره‌برداری غیراصولی، تخریب پوشش جنگلی، تغییر کاربری اراضی و فشارهای ناشی از فعالیت‌های انسانی می‌تواند استمرار این ظرفیت‌های طبیعی و فرهنگی را با چالش مواجه کند. یونسکو نیز در برنامه مدیریت هورامان، حفاظت از پوشش گیاهی، جلوگیری از تخریب منابع و بهره‌برداری پایدار از ظرفیت‌هایی مانند گیاهان دارویی و گردشگری را مورد توجه قرار داده است.

بر اساس یافته‌های پژوهش، حفاظت از جنگل‌های بلوط هورامان نیازمند رویکردی یکپارچه است که در آن حفاظت محیط‌زیست، صیانت از دانش بومی و میراث فرهنگی، مشارکت جوامع محلی و ایجاد فرصت‌های اقتصادی پایدار در کنار یکدیگر قرار گیرند. توسعه گردشگری مسئولانه، حمایت از مطالعات علمی گیاهان دارویی، مستندسازی دانش بومی، آموزش جوامع محلی و جلوگیری از برداشت بی‌رویه منابع طبیعی می‌تواند زمینه بهره‌برداری پایدار از ظرفیت‌های منطقه را فراهم سازد. در مجموع، جنگل‌های بلوط هورامان را می‌توان نه صرفاً یک منبع طبیعی، بلکه سرمایه‌ای زیست‌محیطی، دارویی، اقتصادی و فرهنگی دانست که حفاظت از آن برای تداوم حیات و توسعه پایدار منطقه ضروری است.

واژگان کلیدی: جنگل‌های بلوط، هورامان، گیاهان دارویی، دانش بومی، میراث فرهنگی، میراث ناملموس، توسعه پایدار، زاگرس.

جنگل‌ها از مهم‌ترین منابع طبیعی هر سرزمین به شمار می‌روند و نقش اساسی در حفظ تعادل اکولوژیکی، تأمین منابع طبیعی، حفاظت از خاک و آب و تداوم حیات جوامع انسانی دارند. اهمیت جنگل‌ها تنها به کارکردهای زیست‌محیطی آنها محدود نمی‌شود، بلکه این زیست‌بوم‌ها در طول تاریخ با زندگی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع محلی پیوندی عمیق داشته‌اند. در بسیاری از مناطق جهان، انسان‌ها طی نسل‌های متوالی دانش و تجربه گسترده‌ای درباره گونه‌های گیاهی، شیوه استفاده از آنها و راه‌های سازگاری با محیط طبیعی به دست آورده‌اند. این دانش بومی بخشی از سرمایه فرهنگی جوامع محسوب می‌شود و در صورت از بین رفتن، بازسازی آن در بسیاری از موارد دشوار خواهد بود.

در میان زیست‌بوم‌های ارزشمند ایران، جنگل‌های زاگرس از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. این جنگل‌ها در بخش وسیعی از غرب و جنوب‌غرب کشور گسترده شده‌اند و در حفظ منابع آب و خاک، کاهش فرسایش، تنظیم شرایط اقلیمی و حفاظت از تنوع زیستی نقش دارند. درخت بلوط یکی از مهم‌ترین عناصر پوشش جنگلی زاگرس است و در طول تاریخ، ارتباط گسترده‌ای با زندگی و معیشت جوامع ساکن این منطقه داشته است. استفاده از محصولات بلوط برای تأمین برخی نیازهای غذایی و اقتصادی، استفاده از چوب و فرآورده‌های گیاهی و همچنین بهره‌گیری سنتی از برخی اجزای گیاهان در درمان بیماری‌ها، بخشی از تعامل دیرینه انسان با این زیست‌بوم را تشکیل می‌دهد.

هورامان یکی از مناطق مهم فرهنگی و طبیعی غرب ایران است که ویژگی‌های جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی آن در شکل‌گیری شیوه زندگی جوامع محلی نقش اساسی داشته است. ساختار کوهستانی منطقه، منابع طبیعی، پوشش گیاهی و شرایط اقلیمی خاص، شیوه‌های متفاوتی از سکونت، معیشت و تعامل با محیط طبیعی را در میان ساکنان هورامان ایجاد کرده است. همین پیوند تاریخی میان انسان و طبیعت سبب شده است که محیط طبیعی هورامان را نتوان جدا از میراث فرهنگی و شیوه زندگی مردم منطقه بررسی کرد.

جنگل‌های بلوط هورامان در این میان از اهمیت مضاعفی برخوردارند. این جنگل‌ها علاوه بر ارزش اکولوژیکی، بخشی از زمینه طبیعی شکل‌گیری فرهنگ و اقتصاد جوامع محلی محسوب می‌شوند. مردم منطقه طی نسل‌های مختلف از منابع جنگلی برای تأمین بخشی از نیازهای زندگی خود استفاده کرده‌اند

و دانش مربوط به شناسایی گیاهان، خواص آنها، زمان مناسب برداشت و شیوه استفاده از آنها به صورت تجربی از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است. بنابراین، بررسی جنگل‌های بلوط هورامان صرفاً از منظر منابع طبیعی نمی‌تواند تمام ابعاد اهمیت آن را نشان دهد و لازم است ارتباط میان طبیعت، فرهنگ و دانش بومی نیز مورد توجه قرار گیرد.

یکی از ابعاد مهم این ارتباط، کاربردهای دارویی گیاهان منطقه است. جوامع محلی در بسیاری از مناطق کوهستانی ایران از گذشته با استفاده از گیاهان خودرو و فرآورده‌های طبیعی برای درمان یا کاهش برخی مشکلات جسمانی آشنا بوده‌اند. این دانش که عمدتاً بر تجربه و انتقال شفاهی استوار بوده، بخشی از دانش سنتی و مردم‌گیاه‌شناسی منطقه را تشکیل می‌دهد. در هورامان نیز شناخت گیاهان دارویی و نحوه استفاده از آنها می‌تواند بخشی از میراث دانشی مردم منطقه تلقی شود. با این حال، استفاده سنتی از گیاهان دارویی باید از ادعاهای اثبات‌شده پزشکی تفکیک شود و بررسی علمی خواص دارویی، ایمنی، میزان مصرف و ترکیبات فعال آنها نیازمند مطالعات تخصصی و آزمایشگاهی است.

از سوی دیگر، جنگل‌های بلوط هورامان را می‌توان بخشی از میراث فرهنگی و طبیعی منطقه دانست. میراث فرهنگی تنها شامل بناها، آثار تاریخی و اشیای ملموس نیست، بلکه دانش‌ها، مهارت‌ها، سنت‌ها و شیوه‌های تعامل جوامع با محیط طبیعی نیز می‌توانند بخشی از میراث فرهنگی یک جامعه باشند. در چنین چارچوبی، دانش بومی مربوط به جنگل، گیاهان، محصولات بلوط، شیوه‌های بهره‌برداری و حفاظت از منابع طبیعی، ارزش فرهنگی ویژه‌ای پیدا می‌کند. حفظ این دانش و انتقال آن به نسل‌های آینده می‌تواند به استمرار هویت فرهنگی جوامع محلی کمک کند.

اهمیت موضوع زمانی بیشتر آشکار می‌شود که جنگل‌های بلوط هورامان را در چارچوب توسعه پایدار مورد بررسی قرار دهیم. توسعه پایدار بر ایجاد تعادل میان نیازهای اقتصادی و اجتماعی جوامع و ضرورت حفاظت از منابع طبیعی برای نسل‌های آینده تأکید دارد. بهره‌برداری از منابع جنگلی در صورتی می‌تواند پایدار تلقی شود که میزان استفاده از منابع با ظرفیت بازسازی طبیعی آنها هماهنگ باشد. در غیر این صورت، بهره‌برداری کوتاه‌مدت ممکن است به کاهش پوشش گیاهی، تخریب خاک، کاهش تنوع زیستی و تضعیف منابع معیشتی جوامع محلی منجر شود.

از این رو، شناخت ارزش‌های چندبعدی جنگل‌های بلوط هورامان اهمیت فراوانی دارد. این جنگل‌ها از یک سو سرمایه‌ای طبیعی برای حفظ تنوع زیستی و تعادل اکولوژیکی هستند و از سوی دیگر، با دانش بومی، فرهنگ، معیشت و هویت جوامع محلی ارتباط دارند. همچنین ظرفیت‌های موجود در حوزه گیاهان دارویی و گردشگری می‌تواند در صورت مدیریت علمی و پایدار، به ایجاد فرصت‌های اقتصادی جدید

کمک کند. تحقق چنین رویکردی مستلزم آن است که حفاظت از محیط طبیعی از توسعه اقتصادی و اجتماعی جدا نشود، بلکه این عناصر در یک چارچوب هماهنگ مورد توجه قرار گیرند.

جنگل های زاگرس به عنوان وسیع ترین عرصه جنگلی کشور به لحاظ ارزش های زیست محیطی حفاظت خاک، محصولات و فرآورده های فرعی، تامین آب کشور و... از اهمیت خاصی برخوردارند. جنگل های بلوط هورامان به دلیل موقعیت، عملکرد و تنوع زیستی حاکم بر آن از اهمیت ویژه ای برخوردارند. هورامان مملو از درختانی پهن برگ به نام بلوط است. بلوط نام سرده ای از درختان و همچنین میوه آنهاست. این درختان عمری حدود دو هزار ساله دارند. در هورامان سه گونه ی بلوط ایرانی (*Quercus brantii*)، بلوط وی ول (*Quercus libani*) و دارمازو (*Quercus infectoria*) پراکنش دارد که بلوط ایرانی یا بلوط زاگرس پراکنش بیشتری دارد. این جنگل ها نقش مهمی در حفاظت خاک منطقه دارند. جنگل ها نقش مهمی در کیفیت و مولفه های خاک دارند. تأثیر پوشش گیاهی برافزایش معنی داری میزان ازت و ماده آلی خاک توسط محققین متعددی به اثبات رسیده است. خاک جنگل های بلوط از نظر میزان فسفر و پتاسیم افزایش معنادار داشته که می تواند ناشی از تجزیه لاشبرگها و ماده آلی بیشتر نسبت به فضای بدون درخت باشد و همچنین به آزاد شدن پتاسیم از کانی های پتاسیم دار یا آزاد شدن آن از تجزیه لاشبرگ ارتباط داد. از دلایل احتمالی کاهش اسیدیته می توان به تجزیه ی بقایای گیاهی، ترشح اسیدهای آلی و تأثیر اسیدیته ی لایه بستر در اسیدی شدن خاک اشاره کرد. در زیر تاج پوشش درختان بلوط به دلیل پایین تر بودن pH، حل شدن کربنات کلسیم نیز بیشتر بوده این مورد به همراه نفوذپذیری بیشتر خاک سایه انداز به دلیل گسترش بیشتر ریشه و تخلخل زیادتر منجر به آبشویی سریعتر کربنات کلسیم از نیمرخ خاک می گردد. ریشه های زنده و غیرزنده (پوسیده) درختان می توانند حفرات با ارتباط درونی خوبی را در سطح خاک ایجاد نمایند که آبگذری در این مجاری تا چند صد برابر آبگذری زمینه خاک است. ضمن آن که افزوده شدن بقایای گیاهی در سطح خاک های جنگلی موجب بهبود ساختمان خاکدانه و افزایش سرعت نفوذ آب می گردد.

همچنین در کنار ارزش های زیستی، جنگل های بلوط هورامان در تصفیه هوا، تولید محصولات فرعی و از نظر اکوتوریسمی هم دارای ارزش زیادی هستند. امروزه به علت افزایش علاقه مردم در استفاده از محصولات اصلی و فرعی بلوط، برقراری یک نظام مدیریت پایدار در این مناطق امری ضروری به نظر

انتشار گازهای گلخانه ای و به دنبال آن پدیده‌های محیط زیستی مخرب همچون گرمایش زمین و تغییر اقلیم پیامدهای دست‌نخورده بشر در اکوسیستم‌های طبیعی در قرن حاضر هستند. مدیریت صحیح

اکوسیستم‌های جنگلی بلوط در این منطقه و به دنبال آن در سطح کشور به منظور کاهش مخاطرات محیط زیستی از جمله کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و پدیده تغییر اقلیم اهمیت بسزایی دارد.

در دانش بومی مردم هورامان، استفاده دارویی از بلوط از جایگاه خاصی برخوردار است؛ به عنوان مثال از نان بلوط برای مداوای اسهال (اعم از اسهال خونی و غیر خونی)، از پودر جفت بلوط برای مداوای زخم معده و اثنی عشر و نرم کردن پوست و درمان سوختگی؛ از جفت پخته شده برای ضد عفونی کردن معده و رحم حیوانات؛ از پوست درخت بلوط برای درمان خونریزی، درد مفاصل و حساسیت؛ و از پودر آن جوان جهت رفع ترشحات داخلی زنان و همچنین آنژین و گلو درد استفاده می‌شود؛ همچنین در قدیم پودر زغال بلوط را بر زخم می‌پاشیدند تا مداوا شود (ازکیا و همکاران، ۱۳۸۳). بذر درختان بلوط یک منبع مهم برای تغذیه گونه‌های مختلف جانوری، مصارف سنتی و همچنین استقرار و زادآوری طبیعی آن در جنگل به حساب می‌آید. میوه بلوط جهت رفع اسهال و درمان دیسانتري، سوءهاضمه، درد معده، کم خونی، نرمی استخوان، سیاه سرفه، درمان سل در مراحل اولیه، سستی و ضعف استخوان‌ها به کار می‌رود. تانن موجود در میوه بلوط که در برخی زبان محلی کشور به آن «شوکه» می‌گویند، با تقویت مخاط معده در درمان ورم و زخم معده مورد استفاده قرار می‌گیرد و می‌تواند در بهبود زودتر زخم‌ها و خونریزی‌ها و درمان اسهال مفید باشد. از مخلوط آرد میوه درخت بلوط با آرد گندم، در بعضی نواحی هورامان، نان تهیه می‌شود. در گذشته میوه بلوط را بو می‌دادند تا تانن آن با این عمل کاهش یابد سپس از آن در تهیه نوعی قهوه استفاده می‌کردند، این قهوه دارای دکستین به جای آمیدون است (زرگری، ۱۳۷۵). مخلوط آرد میوه بلوط بو داده با کاکائو، بهترین دارو جهت رفع اسهال‌های ساده اطفال است. گال‌ها به عنوان مقوی معده به کار می‌رود. چوب بلوط با چگالی در حدود ۰/۷۵ گرم بر سانتی متر مکعب از سختی و استحکام بالایی برخوردار است، همچنین به دلیل داشتن مقادیر تانن بالا در برابر حشرات و حملات قارچ‌ها بسیار مقاوم است، چوب این درخت از مرغوب‌ترین چوب‌هاست و زغال آن نیز مرغوب است و این موضوع یکی از دلایل قطع بی‌رویهی این درختان بوده که بقای این جنگل‌ها را تهدید می‌کند. بطور کلی بلوط در درمان خونریزی‌های گوناگون، زخم معده، دیسانتري، بواسیر، رفع التهاب لوزه و ورم مسمومیت ناشی از آلکالوئیدها استفاده می‌شود. همچنین استعمال جوشانده‌ی پوست بلوط در بیماری‌های پوستی مزمن، اکزما، واریس، ترمیم زخم و کلاژن سازی اثر بخش می‌باشد.

قابض بوده و خونریزیها را متوقف می سازد. مقوی معده است ، تقویت کننده دستگاه تنفسی است و سینه را نرم و سرفه ها را برطرف کرده و تنگی نفس را درمان می کند.

محصولات غیرچوبی جنگل در دهه های اخیر به عنوان یکی از مؤلفه های مهم در مدیریت پایدار جنگل و کاهش فقر جوامع محلی شناخته شده اند (Wunder & Sheil, ۲۰۰۲). برخی از پژوهش ها نشانگر این واقعیت هستند که منابع جنگلی چه به صورت یک شبکه امنیت اقتصادی و چه به صورت منبع درآمد مستقیم، معیشت حدود یک میلیارد نفر در جهان را تأمین می کنند (Scherr et al., ۲۰۰۴). نقش مهم محصولات غیرچوبی جنگل در حمایت معیشت خانوار باعث شده است که به عنوان یکی از مسائل پایه ای در مدیریت پایدار جنگل مطرح باشد (Belcher et al., ۲۰۰۵). این محصولات همچنین به عنوان بنیان اقتصادی برای چندین خانوار در هورامان شناخته می شوند. امروزه با پذیرفتن اینکه جنگل ها به عنوان یکی از اکوسیستم های طبیعی، ارائه کننده طیف وسیعی از کالاها و خدمات ارزشمند هستند اصول مدیریت پایدار جنگل نیز با تکیه بر سه عامل معقولیت اقتصادی، مطلوبیت اجتماعی و مقبولیت اکولوژیکی مورد پذیرش جهانی قرار گرفته اند. بر این اساس در صورتیکه برداشت محصولات غیرچوبی جنگلی نیز برپایه اصول علمی و به میزانی باشد که گونه مولد دچار استرس و ضعف اکولوژیک نشود، در محدوده بهره برداری پایدار قرار می گیرد، بنابراین حتی با وجود اینکه منافع به دست آمده از برداشت این محصولات به طور کامل به جوامع برسد، لزوم بررسی پیامدهای اکولوژیک و اقتصادی قبل از برنامه ریزی برداشت محصولات فرعی در هر طرح احساس میشود. یکی از کارکردهای مهم جنگل های زاگرس بخصوص در منطقه هورامان، کارکرد اجتماعی- اقتصادی این جنگلها و نقش این منابع در معیشت و اقتصاد خانوارهای روستایی و جنگل نشین است. به طوریکه امرار معاش جوامع روستایی ساکن در منطقه هورامان به دلیل فقدان منبع درآمد و عرصه های تولیدی و اقتصادی به میزان زیادی وابسته به جنگل است. البته در دهه های اخیر به موازات رشد جمعیت و افزایش تعداد دام در جنگل های زاگرس، تخریب جنگل ها به منظور توسعه زمین های کشاورزی و تأمین سوخت نیز افزایش یافته است. از سوی دیگر، همزمان با افزایش سیر تخریب ها، افزایش فقر و بیکاری جوامع محلی، شرایط لازم را برای تشدید بهره برداری های بی رویه از منابع جنگلی فراهم آورده است که این عامل ها از عمده ترین دلایل تخریب جنگل در حوضه رویشی زاگرس و بخصوص هورامان است). بنابراین لزوم بررسی چالش های موجود در این زمینه در جنگل های زاگرس بسیار مهم و ضروری است. پژوهش های انجام شده در زمینه نقش اقتصادی محصولات غیرچوبی جنگل در معیشت جوامع محلی و بومی ساکن در جنگل همگی از اهمیت این محصولات حکایت میکنند. در دهه های گذشته صنعت گردشگری رشد چشمگیری داشته به نحوی که

در بسیاری از کشورها به عنوان صنعت دوم شناخته شده است. این صنعت مقوله ای است که باعث تبادل فرهنگ ها، افزایش اشتغال، افزایش درآمد، کاهش فقر و در کل افزایش رفاه اجتماعی می شود. اخیرا گردشگری روستایی بعنوان یکی از انواع گردشگری مورد توجه قرار گرفته، پیشرفت این صنعت باعث توسعه مناطق روستایی شده در این راستا روستاهای جنگل نشین هورامان نقش چشمگیری در توسعه صنعت گردشگری دارد. هورامان با داشتن منابع غنی جنگلی که عمده تا از درختان بلوط است در کنار پوشش گیاهان دارویی بکر و کم نظیر می تواند برای گردشگران و طبیعت دوستان یک جاذبه بکر باشد.

منابع و مأخذ

تکاور سهیلا "et al.", عوامل مولد و ساز و کار تولید شیرابه های قندی (مان) در ایران. "گیاهان دارویی ۷.۲۸ (۱۳۸۷): ۲۸-۳۷

محمدی، م.، و دینی، م.، و توکلی، م. (۱۳۸۲). بررسی عوامل مولد گز علفی *Quercus infectoria* و نحوه تولید و بهره برداری. تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران، ۱۹ (۴)، ۳۶۷-۳۸۷

Belcher, B., Ruiz-Pérez, M. and Achdiawan, R., ۲۰۰۵. Global patterns and trends in the use and management of commercial NTFPs: Implications for livelihoods and conservation. *World Development*, ۳۳(۹): ۱۴۳۵-۱۴۵۲.

Scherr, S., White, A. and Kaimowitz, D., ۲۰۰۴. A new agenda for forest conservation and poverty reduction: Making markets work for lowincome producers. Washington, ۹۹p.

M. and Shamekhi, T., ۲۰۱۲. Poverty, sustainability and household livelihood strategies in Zagros, Iran. *Ecological Economics*, ۷۹(۲): ۶۰-۷۰. -

Soltani, A., Shamekhi, T., Noori Naieni, M.S. and Arabmazar, A., ۲۰۱۱. Effects of forest resources on income distribution and poverty (Case study: watershed of Tang Tamoradi), *Journal of Forest and Wood Products (Iranian journal of Natural Resources)*, ۶۳(۴): ۳۶۹-۳۸۵ (In Persian).

- Sultan, M., ۲۰۰۹. The role of non-timber forest products to rural livelihoods and forest conservation: A case study at Harana Bulluk.

District Oromia National Regional State, Ethiopia. MSc Thesis. Wondo Genet: Wondo Genet College of Forestry and Natural Resource, Hawassa University, ۱۴۶p.

- Taye, B. and Wirtu, O., ۲۰۰۴. Marketing study of NTFPs in South Western Ethiopia. Southwest Ethiopia: NTFP Research and Development.

اگانت ایتا و ایمیل رسمی همایش جهت ارسال مقاله

Ghanonyar@YAHOO.COM

۰۹۱۰۰۶۳۶۰۰۲

برگزاری پنجمین همایش ملی حقوق و عدالت

۱۴۰۳/۱۲/۰۸

دانشگاه رازی - سالن همایش دانشکده علوم اجتماعی

معاونت اجرایی همایش ملی
لخت پوشش خبری صداوسیما

جهت همکاری در برگزاری همایش با دبیر اجرایی تماس بگیرید:

خانم دکتر شهلا رضایی ۰۹۱۹۶۷۴۸۶۲۵

